

УДК 140.8:130.2;001.3

НАУКА НА ТЕРЕЗАХ СВІТОГЛЯДУ І КУЛЬТУРИ

М.О. Семікін, кандидат філософських наук, доцент
кафедри філософії Мелітопольського державного
педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Стереотипи масової свідомості щодо науки апіорі мають щонайменше одну істотну ваду – некритичність оцінок чинного статус-кво. Філософська рефлексія покликана цей недолік нівелювати. Зрештою, критичний, зважений і комплексний підхід до науки потрібен і самій науці, оскільки він адекватно оцінити ризики і небезпеки і надати «роботі над помилками» переконливих ознак.

Ключові слова: наука, культура, змістовне розмежування, світогляд, рефлексія, причинно-наслідкові зв'язки, соціокультурна сфера.

Якщо *культура* ставить перед людиною певну мету, то *наука* займається причинами явищ. Ми не знаходимо цільових пріоритетів і преференцій у природі; ми самі їх створюємо, слідуючи цінностям, уявленням про те, що повинно бути. Наука ж досліджує те, що є. На переконання М. Мамардашвілі, «культурою наука є настільки, наскільки в її змісті віддзеркалена й репродукується здатність людини володіти досягнутим знанням універсуму, джерелами цього знання і відтворювати їх в часі та просторі, тобто в суспільстві, що передбачає певну соціальну пам'ять і систему кодування. Ця система кодування, відтворення, трансляції умінь, досвіду, знань, яким притаманна людська міра, точніше, розмірність людських можливостей, система, яка має насамперед знакову природу, власне, і є культурою в науці, або наука як культура» [4, с. 340-341].

В іншій праці М. Мамардашвілі аргументовано стверджував, що «наука взаємопов'язана з культурою в тій мірі, в якій вона сприйнята людиною як феномен культури: «Є відмінність між самим науковим знанням та тією розмірністю (завжди конкретною, людською і культурною), в якій ми володіємо змістом цього знання і своїми

пізнавальними джерелами. Ось це останнє, очевидно, і є культурою, взятою в даному разі в контексті ставлення до науки» [5, с. 41]. Культурою він вважав науку настільки, наскільки «в її змісті виражена і репродукована здатність людини володіти ним же досягнутим знанням універсуму та витоками цього знання» [5, с. 42].

К. Гірцу належить виразна праксеологічна порада: «Якщо ви хочете збагнути, чим є та чи інша наука, то вам слід поглянути не на її теоретичну основу, навіть не на її відкриття і вочевидь на те, яким чином її відрекомендовують апологети; насамперед і в основному вам слід з'ясувати, чим займаються практикуючі вчені» [3, с. 11].

Зрештою, чим би не займалися практикуючі вчені, найважливішим принципом *наукового пізнання* завжди був і надалі залишається принцип *системності знання*. Система наукового знання слугує передумовою, основою наукового пізнання; в освітньому ж пізнанні вона забезпечує доступність, наочність і результативність навчання. Системність постає, з одного боку, фактором інтеграції наукового та освітнього типів знань, а з іншого, – категоричним імперативом наукового та освітнього пізнання. Системні уявлення й методологічні засоби відповідають потребам сучасного якісного аналізу, розкривають закономірності інтеграції, беруть участь в побудові багаторівневої і багатовимірної картини дійсності. Вони відіграють істотну роль у синтезі та систематизації наукових знань.

Згідно з переконливою аргументацією А. Фета, «примусова сила наукового мислення ґрунтується на тому, що всі положення науки можуть бути репрезентовані як послідовність тверджень, кожне з яких може бути лише вірним або невірним, причому спосіб перевірки пропонується разом із твердженням – відтак, перевірка в принципі доступна всім, хто забажає. Побудови релігії та філософії не такі; тому існує одна-єдина фізика і безліч філософських та релігійних точок зору» [6].

До факторів, що впливають на генезис науки, відноситься розвиток способів і засобів пізнавального процесу, динаміка яких залежить і від

особливостей пізнання явищ, і від еволюції відповідних можливостей науки в цілому. Очевидним пріоритетом також є організаційні форми накопичення й трансляції знань, які окреслюють роль і місце науки як соціального інституту в конкретно-історичному суспільстві. Нарешті, не варто ігнорувати й світоглядну особливість суб'єкта пізнання, який завжди функціонує в певному соціальному середовищі, що володіє власним критеріальним і целепокладаючим ставленням до фактів.

У трактаті «Новий органон» Ф. Бекон концептуалізував розуміння завдань науки, яке з часом набуло статусу якщо не канонічного, то щонайменше, цілком класичного. На переконання автора цієї праці, чуттєвий досвід може надати достовірне знання лише тоді, коли свідомість звільнена від чотирьох хибних «привидів», одним з яких є «привид театру» – сліпа віра в авторитети. Для виявлення реального стану речей Ф. Бекон наполягав на доцільності з'ясування справжніх причинно-наслідкових зв'язків буттєвої статички і динаміки.

Як зазначає К. Гірц, «наполегливий сумнів і систематична постановка всього під сумнів, притлумлення прагматичних мотивів на користь незацікавленого спостереження, спроби аналізувати світ з точки зору формальних понять – ось основні характеристики спроб наукового осягнення світу» [3, с. 129]. У книзі «Науковий прогрес» (1977) Л. Лаудан визначав науку «типом діяльності, спрямованим на розв'язання найскладніших проблем». Він виокремив дві ключові ознаки науковості: 1) емпірично або концептуально розв'язана проблема є єдиною основою наукового прогресу; 2) мета науки – зробити максимально значущими емпіричне розв'язання проблем і зменшити значення тих аномальних емпіричних та концептуальних проблем, які ще не знайшли свого розв'язання. Звідси робився висновок: коли ми замінюємо одну теорію на іншу, то цю новацію можна вважати прогресом лише за умови, що нова теорія ліпше старої виконує функцію розв'язання проблем.

Як зауважив Н. Луман, теорія є «самореферентною» системою, здатною до «самообмеження» (від інших способів відображення) і «самозмалювання». Вона не лише відображає, а й володіє власною життєздатністю (*viability*). Тому наука створила їй перманентно вдосконалює особливу мову й способи комунікації із зовнішнім світом. Вона генерує власну ієрархію цінностей, пріоритетів та інших атрибутивних ознак. У кінцевому рахунку це обумовлює особливу логіку й закономірності розвитку кожної галузі знання. Істотне значення мають особливості розвитку об'єкта пізнання.

Тотальність і безальтернативність позицій науки в сучасному суспільстві робить майже неймовірним той факт, що «лише в XVII столітті християнська картина світу перестала вселяти довіру, тому що вперше в історії релігійна концепція світобудови зіткнулася з іншою – науковою. У XVIII столітті нова картина світу остаточно витіснила стару – у всякому разі, на рівні розуму освічених людей Європи. Тоді ж виникло німецьке слово *Weltanschauung*, калькою якого є «світогляд» [Це слово означає «сукупність поглядів, що відносяться до світу й до становища людини в світі». Показово, що французька та англійська мови не мають для цього терміна адекватного перекладу]. Світогляд – те ж саме, що «картина світу», про яку ми говоримо; потреба в такому терміні виникла лише тоді, коли можна було уявити собі різні картини світу. Але слово «світогляд» звучить наукоподібно і підводить до думки, що світогляд може бути атрибутивною ознакою лише освіченої меншості. Насправді ж у кожній людини є деяка картина світу, запозичена з її культури, картина, яка її задовольняє. Щоправда, не всі люди дбають про логічну стрункість цієї картини» [6].

Принагідно зауважимо, що «релігійна перспектива відрізняється від перспективи здорового глузду тим, що виходить за межі реалій повсякденного життя до реалій більш широких, які коригують і доповнюють картину перших; в цій перспективі головне – не вплив на ці

ширші реалії, а їх прийняття, віра в них. Від наукової перспективи вона відрізняється тим, що піддає сумніву реалії повсякденного життя не з позицій інституціоналізованого скептицизму, який структурує даність світу на набір імовірнісних гіпотез, а з позицій того, на що вона вказує на більш всеосяжні, негіпотетичні істини. Ключові поняття в цій перспективі – не відстороненість, а відданість, не аналіз, а прийняття речей такими, якими вони є. Від мистецтва вона відрізняється тим, що замість відсторонення від проблеми факту й навмисного відтворення атмосфери подібності та ілюзії вона поглиблює інтерес до факту і прагне створити атмосферу абсолютної реальності» [3, с. 243].

Духовність як сутнісне мірило культури і культурна лояльність як толерантність до культурно-історичних систем та цінностей повинні стати атрибутивними ознаками нової світоглядної парадигми. Нині можна констатувати наявність спроб подолати недоліки тоталітарної спадщини: в суспільстві актуалізується запит на органічну структуру цінностей, класова доцільність змінилася соціальною раціональністю, технократизм «штампування» фахівців поступається місцем новій філософії і методології генерування духовності й культури у професіоналів, спроможних вирішувати як фундаментальні, так і прикладні завдання.

Наука і культура залишаються чи не єдиними соціальними інститутами, в межах яких можна активно протистояти пресингу антилюдських цінностей та ідеалів, що стають на заваді й руйнують гуманістичну природу особи і суспільства. Проте, слід мати на увазі, що наука і культура є відкритими соціальними системами, які в своєму розвитку неминуче взаємодіють з антикультурою, а це не може не позначатися на змістовних і динамічних аспектах інтелектуального зростання й соціалізації особистості [7, с. 133].

К. Гірц слушно зауважив, що «аналіз культури відрізняється характерною неповнотою. Що ще гірше, чим глибше він іде, тим менш повним стає. Дивна ця наука, де найбільш переконливі твердження

ґрунтуються на найбільш хитких доказах, де зробити якісь висновки з матеріалу, наявного під рукою, – значить лише посилити підозру, що ви його не зовсім правильно зрозуміли» [3, с. 38].

Втім, змістовно-концептуальна неповнота притаманна не лише аналізу культури: осмислення науки не менш поверхове і міфологізоване. Адекватне осмислення окреслених проблем можливе лише в контексті виразного усвідомлення історичних перспектив науки. Доводиться визнати, що в наш час **на науку часто покладають такі завдання і з нею пов'язуються такі надії, які вона ні за яких умов виконати не може та й за своєю природою не повинна**. Коли ж наука претендує на розв'язання невластивих їй проблем і береться за виконання непритаманних їй функцій, то вона перетворюється на елемент системи утопічної свідомості й утопічної соціальної практики.

О. Конт не випадково відрекомендував науку «новою формою релігії, в якій віра в Бога замінена вірою в необмежені можливості людського пізнання». Релігійне поклоніння науці, її обоження змусило П. Фейєрабенда вимагати відокремлення держави від науки – цього «найбільш агресивного й догматичного релігійного інституту сучасності». Зрештою, сумнозвісний сцієнтизм де-факто також є різновидом квазірелігії, в межах якої релігійні почуття і наміри реалізуються в неадекватних інструментальних засобах і в неприродний спосіб.

Чимало нарікань викликає той факт, що істина є фундаментальним культом, фетишем науки. Річ у тім, що люди часто потребують більшого чи навіть принципово іншого, ніж наукова істина [1, с. 97-98]. Показово, що в даному разі йдеться не про ексцентричні забаганки, а про субстанційну ознаку, про вияв сутнісних ознак, потреб людської природи. З таким станом речей нічого не вдієш: з ним треба просто рахуватися – себто враховувати їх.

Не варто переоцінювати й об'єктивність науки – принаймні, на її праксеологічно-процедурному рівні. Не випадково М. Полані піддав

спопеляючій критиці тези про безпередумовність (філософську ненавантаженість) наукового знання. Також слід врахувати, що принципи і фундаментальні ідеї наукових теорій не є результатом простого узагальнення фактів, а містять деякий апріорний компонент, який за своєю природою є історичним, а його особливості вкорінені в специфіці соціокультурної ситуації, котра відсепарує з величезної багатоманітності можливостей наукового пошуку лише незначну підмножину, котра в найбільшій мірі узгоджується з характером відповідного соціально-історичного контексту.

Методологія наукового дослідження – це система пізнавальних принципів і методів, що визначають програму, цілі й способи дослідження, основною функцією якої є вивчення і регулювання процесу пізнання в досліджуваній предметній сфері, оскільки об'єктом дослідження методології є метод і регулятивні принципи, що визначають, спрямовують пізнавальну діяльність індивідів. В умовах динамічних соціальних змін методологічна функція дослідження, прояснення структур неочевидного, наукового та позанаукового знання стає визначальною.

Втім, методологію наукового дослідження не варто сакралізувати – Ф. Ніцше мав рацію: наука може визначити, як краще здійснити мандрівку, але не може встановити, в якому напрямку слід рухатися. Крім того, вона в принципі не може запропонувати людям жодних істин, оскільки спроможна дати лише більш-менш обґрунтовані гіпотези та ймовірнісні висновки. Саме з цієї причини К. Поппер радив змиритися з думкою, що «наука є не сукупністю знань, а лише системою гіпотез, котрі, за великим рахунком, неможливо обґрунтувати. Їх використовують доти, доки їм знаходять практичне підтвердження. Але ми ніколи не зможемо з упевненістю стверджувати, що вони «істинні» чи хоча б «вірогідні.»» [9, с. 170].

Гіпертрофований утилітаризм істотно дискредитував наукову сферу знань: «Науки знаходять своє обґрунтування в корисності, а не в істині» [2, с. 144]. Тут знаходиться осереддя неадекватності науки буттєвим

реаліям: «Наукотворчість значно вужча життя, оскільки суб'єкт та об'єкт у живій єдності виражають себе не в науковому пізнанні, а в дії, в реальному житті. Наука вивчає лише труп природи. Вона вирізає із живого організму окремі шматки дійсності, аби в них зорієнтуватися і встановити деяку механічну закономірність. Потім вона складає вирізані шматки назад, але в цьому разі ми вже маємо справу з мертвою природою» [2, с. 154].

Зрештою, «кожна наукова теорія має свою сферу застосування, поза якою втрачає сенс або перестає відповідати експериментальним фактам, втрачає ознаки коректності. Для більшості наукових теорій межі їх застосовності вже відомі або їх можна з великою ймовірністю припускати. Лише у випадку арифметики наявна формальна теорія вважається застосовною до всіх явищ природи. Втім, навіть планіметрія Евкліда, яка коректно змальовує невеликі шматки земної поверхні й придатна для складання планів інженерних споруд, для складання географічних карт вже непридатна з огляду на сферичну форму Землі. Стереометрія Евкліда досить точно описує геометричні співвідношення в не дуже великих сферах простору за умов не надто великої концентрації мас, але в космологічних питаннях ця теорія повинна бути замінена більш загальною «рімановою геометрією». Таким чином, навіть математичні теорії не «універсальні»: вони застосовні лише до певних і за певних умов, а поза цими умовами втрачають свою силу» [6].

Можна погоджуватись, а можна заперечувати рекомендацію К. Поппера про те, що філософи покликані віднайти визначальний критерій для розмежування науки від ненауки, «науки хорошої» від «науки поганої», однак принцип об'єктивності потребує визнання: наука – лише один зі способів осягнути реальність природи, суспільства та людини. В принципі, віднайти істину спроможна кожна творча особистість. Це означає, що творча діяльність, креативність та інноваційність мають не менше значення й інструментальну ефективність, ніж наукова праця [8, с. 194-195].

Справжній вчений повинен уміти продукувати ідеї, висувати гіпотези, піддавати їх ретельній перевірці та вибудовувати переконливу аргументаційну систему. Сучасний вчений покликаний акумулювати науковий досвід своїх попередників, ефективно займатися впровадженням наукових розробок в життя і оцінкою їх практичної значущості. Йому належить бути організатором, популяризатором і педагогом водночас. Його кваліфікаційний рівень значною мірою залежить від усвідомлення взаємопотенціуючої єдності й взаємодії науки та культури. Іншими словами, науковець сучасного гатунку має бути людиною культури в не меншій мірі, ніж людиною науки.

Література

1. Бердяев Н.А. Философия свободы. Смысл творчества. – М.: Правда, 1989. – 608 с.
2. Булгаков С.Н. Философия хозяйства. – М.: Наука, 1990. – 412 с.
3. Гирц К. Интерпретация культур / Пер. с англ. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 560 с.
4. Мамардашвили М. Как я понимаю философию ; [сост. и предисл. С.П.Сенокосова] / М.Мамардашвили. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
5. Мамардашвили М. К., Пятигорский А. М. Символ и культура (метафизические рассуждения о сознании, символикe и языке). – Иерусалим, «Малер», 1982. – 276 с.
6. Фет А. И. Инстинкт и социальное поведение. Второе издание, исправленное и дополненное. – Новосибирск: 2008. [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/6760>.
7. Шестов Л. Киркегард и экзистенциальная философия. – М.: Прогресс – Гнозис, 1992. – 304 с.
8. Volnov O.F. Die Lebensphilosophie. – Berlin–New-York: Springer, 1958. – 218 s.
9. Popper K. Gessammelte Werke // Erkenntnis. 1934. – Vol. V. – 300 s.

НАУКА НА ВЕСАХ МИРОВОЗЗРЕНИЯ И КУЛЬТУРЫ

М.А. Семикин

Стереотипы массового сознания относительно науки априори имеют по меньшей мере один существенный изъян – не критичность оценок действующего статус-кво. Философская рефлексия призвана этот недостаток нивелировать. В конечном итоге, критический, взвешенный и комплексный подход к науке нужен и самой науке,

поскольку он адекватно оценит риски опасности и предоставит «работе над ошибками» убедительных признаков.

Ключевые слова: наука, культура, содержательное разграничение, мировоззрение, рефлексия, причинно-следственные связи, социокультурная сфера.

SCIENCE ON THE WEIGHING SCALES BETWEEN WORLDVIEW AND CULTURE

Mykhailo Semikin

The stereotypes of mass consciousness about science a priori have at least one significant flaw – the lack of critical assessments of the current status quo. The philosophical reflection is intended to neutralize this disadvantage. Finally, a critical, balanced and integrated approach to science is very important for the science itself because it can help to adequately assess the risks and threats and also provide «the work on mistakes» with convincing evidence.

Key words: science, culture, meaningful demarcation, worldview, reflection, causal relationships, socio-cultural sphere.